

Remco Sleiderink

Gebaseerd op ware feiten

Het eigenzinnige oeuvre van
Lodewijk van Velthem

Illustratie: Vince Trommel.

In de rubriek 'In de kast' bepleiten uiteenlopende figuren uit de wereld der letteren waarom een bepaalde tekst of auteur de volle aandacht verdient. Deze keer buigt de Antwerpse hoogleraar Middelnederlandse letterkunde Remco Sleiderink zich over de fascinerende figuur van Lodewijk van Velthem. Deze auteur, vertaler en compiler schreef aan het begin van de veertiende eeuw een oeuvre waarin geschiedschrijving, verslaggeving en ridderepiek verrassend dicht bij elkaar komen. Velthem toont zich sterk betrokken bij zijn onderwerpen en aarzelt niet om fanatiek commentaar te geven op grote én kleine gebeurtenissen in heden en verleden. Sleiderink laat zien dat Velthems werk toegang biedt tot een uitzonderlijk rijke belevingswereld.

Middeleeuwse auteurs zijn over het algemeen uitermate terughoudend waar het hun eigen leven betreft. Wanneer er al een ik-verteller naar voren komt, krijgt die zelden persoonlijke trekken. Dat verandert maar geleidelijk vanaf de vroegmoderne tijd. Een auteur als Jan Smeken, die als stadsdichter rond 1500 beeldbepalend was in het literaire leven in Brussel, stelt zichzelf nauwelijks op de voorgrond. Hij signeert met gepaste trots zijn literaire werk, 'Smeken fecit' of 'Smeken maectet', maar ontboezemingen doet hij zeker niet. Dat is dan ook, welbewust, het grootste anachronisme dat Rick de Leeuw en ik hebben verwerkt in het boek *Ik Jan Smeken: we maakten Jan Smeken* tot een openhartige ik-verteller om te benadrukken dat rond 1500 een weg werd ingeslagen die ertoe leidde dat eeuwen later – met het uitbundige *Ik Jan Cremer* uit 1964 als hoogtepunt – het individualisme van de auteur ten volle kon worden gevierd. (De Leeuw & Sleiderink 2017)

Middelnederlandse literatuur is geen bekentenisliteratuur. En toch zien we hier en daar een meer persoonlijke benadering doorschemeren, met name in de contemporaine geschiedschrijving, de kronieken die tot de eigen tijd van de auteur reiken. Het is geen toeval dat het juist daar gebeurt. Geschiedschrijvers baseerden zich het liefst op gezaghebbende Latijnse teksten, met het ooggetuigenverslag als summum van betrouwbaarheid. Maar voor de meest recente geschiedenis waren gezaghebbende Latijnse bronnen simpelweg nog niet voorhanden. Dat stelde de Middelnederlandse geschiedschrijvers voor een keuze: zwijgen over de eigen tijd of zelf informatie bij elkaar sprokkelen? Diegenen die voor dat laatste kozen – rond 1300 zijn dat auteurs als Jan van Heelu, Melis Stoke en Jan van Boendale – baseerden zich op mondelinge verslagen van betrokkenen en waar mogelijk benadrukten ze dat ze de beschreven

gebeurtenissen zelf hadden aanschouwd. Dat leidde tot de introductie van een ik-verteller die aan tijd en plaats gebonden was en die het liefst ook klaarheid gaf over zijn eigen positie.

De meest extreme – en wat mij betreft ook de meest fascinerende – vertegenwoordiger van deze ontwikkeling is Lodewijk van Velthem. Aan het begin van de veertiende eeuw treedt hij in de voetsporen van Jacob van Maerlant door diens kroniek *Spiegel historiael* – die niet verder reikte dan de Eerste Kruistocht (1096-1099) – te voorzien van een omvangrijk vervolg. Hij baseert zich aanvankelijk op dezelfde Latijnse bron als Maerlant en schrijft zo de geschiedenis van de wereld tot halverwege de dertiende eeuw. Zodra deze bron is opgedroogd, vaart hij evenwel op eigen kompas verder. Dat leidt ertoe dat de vijfde en laatste ‘partie’ van de *Spiegel historiael* een wonderlijke mix van macro- en microgeschiedenis is geworden, met hoogst persoonlijke accenten.

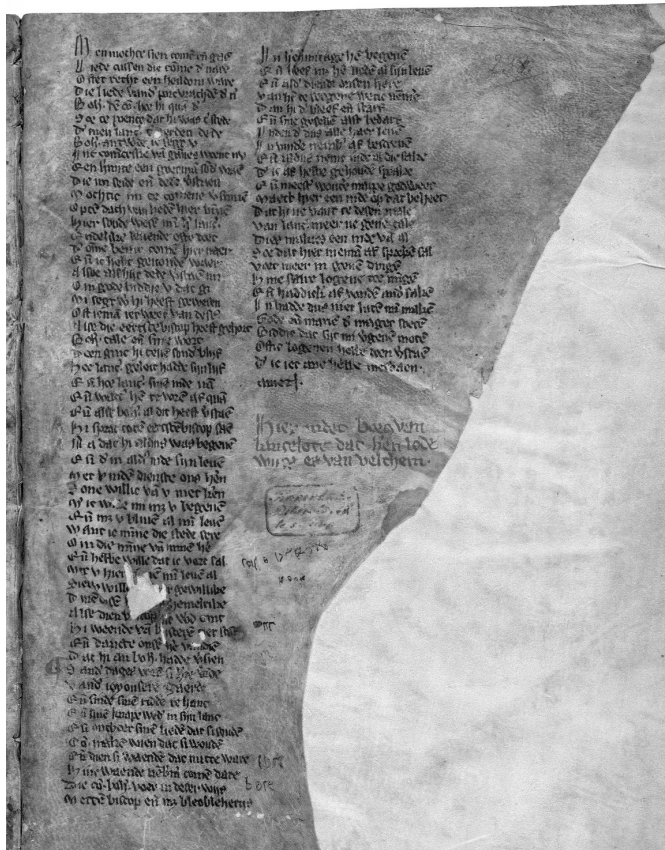
‘Complottheorieën zijn
bij Velthem nooit
ver weg.’

Verspreid over de vijfde partie staan opmerkingen die de directe betrokkenheid van de auteur weerspiegelen. Aan het einde van de dertiende eeuw is Velthem in Parijs aanwezig bij een vertrouwelijk gesprek tussen de Brabantse hertog en twee van diens raadgevers. Daar ziet hij hoe twee dwergen worden voorgeleid aan de Franse koning, ‘dit sagic selve oec metten ogen’. Later, wanneer hij een betrekking heeft als pastoor van Veltem, een gehucht iets ten westen van Leuven, is hij getuige van twee wonderen die de heilige Laurentius in en rond de dorpskerk bewerkstelligt. En rond Pinksteren 1316 – terwijl hij volop werkt aan zijn kroniek – wordt de auteur zelf bijna slachtoffer van een epidemie die rondwaart in Brabant. Hij dankt zijn wonderbaarlijke genezing aan Onze Lieve Vrouw en eert haar met een reeks uitermate kunstige verzen. Naast de grote geschiedenis – de veldslagen en de hofintriges – brengt Velthem met zichtbaar genoegen *petites histoires* uit de eigen regio: over een buurman die zijn hond voor de grap liet paren met een zeug of over een andere man die belachelijk veel van zijn hondje hield. In beide gevallen liep het slecht af. (Sleiderink 2005)

Wie Velthems continuatie van de *Spiegel historiael* van voor tot achter leest, merkt hoe de kroniekschrijver zich gaandeweg ontpopt tot een eigenzinnige, of zelfs eigenwijze commentator die zijn persoonlijke mening steeds feller onder woorden brengt. Complottheorieën zijn bij hem nooit ver weg. Velthem is ervan overtuigd dat hij de tekenen des tijds kan lezen en oordeelt, geholpen door een duistere Latijnse bron die hij amper kan ontcijferen, dat God de kant van de Vlaamse opstandelingen heeft gekozen in hun strijd tegen de Franse koning. De kroniek is te lezen als een ferme waarschuwing aan het adres van de graaf van Holland en Zeeland en de hertog van Brabant dat ze niet lichtvaardig de kant van de Fransen moeten kiezen. In de ogen van Velthem is de eindtijd nabij en daar zou men maar beter rekening mee kunnen houden. (Sleiderink 2009)

Maar hoe zit het nu met de meer ‘literaire’ kant van het oeuvre van Lodewijk van

Het laatste blad van de door Velthem samengestelde Lancelotcompilatie (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, hs. 129 A 10, fol. 238r).

Velthem, met name zijn Arturromans? Om die te kunnen situeren, lijkt het zinvol zich te verdiepen in een specifieke episode in de *Spiegel historiael*. (Vijfde partie, boek 3, vs. 1404-2367, zie ook Summerfield 2015: 46-51) Het betreft Velthem's beschrijving van een tocht die de Engelse koning Edward I aan het einde van de dertiende eeuw zou hebben gemaakt door een schier ondoordringbaar bos in Wales. Waar de kroniekschrijver dit reisverslag op baseert, blijft helaas onduidelijk. Vermoedelijk gaat het om berichten die hij van Engelse zegslieden heeft vernomen of die hij via via heeft opgevangen. Hoe het ook zij, in de verbeelding van Velthem realiseert de Engelse koning zich tijdens deze moeilijke tocht dat alle wonderlijke verhalen die over koning Artur werden verteld, en waaraan de koning zelf aanvankelijk weinig geloof hechtte, toch op waarheid stoulen. Edward I en zijn gevolg stuiten in het bos op artefacten die volgens hen enkel uit 'Arturs tiden' kunnen stammen. Het gaat om wegen, grachten, maar ook een wonderlijke bron, een schild, een zwaard met inscriptie, een helm, een ma-liënkolder en zelfs een graf met beenderen. Voor de koning is het duidelijk dat hij na eeuwen opnieuw het Arturiaanse 'wout der avonturen' heeft betreden.

In de context van de *Spiegel historiael* is dit een opmerkelijke wending. In de eerdere delen van de kroniek had Jacob van Maerlant zich uiterst sceptisch uitgelaten over de vele leugens ('favele' en 'logene') die over Artur en zijn ridders de ronde deden. Omdat

befaamde tafelronderidders als Lancelot en Perceval niet voorkomen in de Latijnse bronnen, wijst hij dergelijke verhalen resoluut af. Alle avonturen over Lancelot – die volgens sommigen nog belangrijker zou zijn dan koning Artur zelf – en alles wat er wordt verteld over Perceval en de graal hoort volgens Maerlant niet in een waarheidsgetrouwe kroniek. (Van Oostrom 1996: 336-337) Maar nu, in het vervolg van diezelfde *Spiegel historiael*, blijken er toch concrete, zelfs materiële aanwijzingen te bestaan die erop wijzen dat de Arturverhalen op ware feiten zijn gebaseerd.

Het loont om dit in het achterhoofd te houden bij het lezen van de Arturteksten waar Velthems naam aan verbonden is. Ten eerste gaat het om de beroemde Lancelot-compilatie (Den Haag, KB 129 A 10) waar zijn naam achterin genoteerd staat: 'hier indet boec van Lancelote dat heren Lodewijcs es van Velthem.' Net als veel andere onderzoekers (vgl. Hogenbirk 2009) ben ik ervan overtuigd dat dit niet enkel een bezittersmerk is, maar vooral een aanwijzing dat Velthem zelf het *Boec van Lancelote* heeft samengesteld op basis van een Vlaamse vertaling van de Lancelot-Graalcyclus. Deze vertaling heeft hij gelardeerd met een flink aantal andere Middelnederlandse Arturromans die soms voor de gelegenheid grondig werden herschreven. Oorspronkelijk bestond deze compilatie overigens uit twee delen, maar deel 1 is helaas verloren. Daarnaast heeft Velthem ook een Franse Arturtekst vertaald om die te laten fungeren als vervolg op Maerlants *Historie van den Grale* (een tekst waarvan Maerlant zelf achteraf spijt moeten hebben gehad). De Merlijnteksten van Maerlant en Velthem worden in het enige volledige handschrift aangeduid als het *Boec van Merline* en konden functioneren als voorgeschiedenis bij het *Boec van Lancelote*.

Velthem bracht dus een volledige cyclus verhalen over Merlijn, Lancelot en de graal bijeen die in essentie terugging op Franse voorbeelden. Maar welke plaats hadden deze teksten binnen zijn oeuvre? De neiging is uiteraard groot om deze teksten te beschouwen als fictie die met de nodige *willing suspension of disbelief* is te lezen. Verzonnen verhalen, kortom, waarin men op zoek moet gaan naar structuur en diepere betekenis (zie in die lijn bijvoorbeeld Besamusca 2003). Toch is dat voor mij allesbehalve evident. De Franse cyclus wordt gekenmerkt door een uitvoerige bronnenfictie die in de Vlaamse vertaling is overgenomen. Gelet op het reisverslag over Edward I is mijn indruk veeleer dat Velthem deze bronnenfictie van de Lancelot-Graalcyclus voor waarheid heeft aangenomen en vervolgens heeft geprobeerd om ook de andere verhalen die hij kende over de ridders van de Ronde Tafel zo goed mogelijk binnen dit kader te situeren. In wezen is dat niet anders dan hetgeen hij doet in zijn voortzetting van de *Spiegel historiael*. Ook daar herschrijft hij uiteenlopende bronnen en voegt hij verschillende elementen samen tot een nieuw narratief. En ook daar blijkt dat in Velthems verbeelding veel mogelijk was.

Ik zal niet beweren dat Lodewijk van Velthem voor ieder feit zijn hand in het vuur durfde steken, maar naar mijn aanvoelen was hij ervan overtuigd dat al zijn werk uiteindelijk gebaseerd was op ware feiten. Dat maakt het lezen van dit oeuvre juist zo spannend. Hier treden we binnen in de wonderlijke belevingswereld van een individu aan het begin van de veertiende eeuw.

Literatuur

- Besamusca, B.**, *The book of Lancelot. The Middle Dutch Lancelot Compilaton and the Medieval Tradition of Narrative Cycles*, Cambridge 2003.
- Hogenbirk, M.**, 'Is hij het? Lodewijk van Velthem en de compiler'. In: B. Besamusca, R. Sleiderink & G. Warnar (red.), *De boeken van Velthem. Auteur, oeuvre en overlevering*, Hilversum 2009: 47-72.
- Leeuw, R. de & R. Sleiderink**, *Ik Jan Smeken*, 2017 (tevens verschenen als luisterboek, Amsterdam, 2018).
- Oostrom, F. van**, *Maerlants wereld*, Amsterdam 1996.
- Sleiderink, R.**, 'Lodewijk van Velthem. De onnoemelijke ambitie van een Brabantse dorpspastoor'. In: R. Sleiderink, V. Uyttersprot & B. Besamusca (red.), *Maar er is meer. Avontuurlijk lezen in de epiek van de Lage Landen. Studies voor Jozef D. Janssens*, Leuven/Amsterdam 2005: 109-129.
- Sleiderink, R.**, 'De verscheurde lelie. Velthem en het toekomstvisioen van Merlijn in de Vijfde Partie'. In: B. Besamusca, R. Sleiderink & G. Warnar (red.), *De boeken van Velthem. Auteur, oeuvre en overlevering*, Hilversum 2009: 161-182.
- Summerfield, T.**, 'The Function of Fiction: King Edward I, King Arthur and Velthem's Continuation'. In: *Journal of the International Arthurian Society*, 3 (2015) 1: 32-54.